

УДК 94(477)(049.32)

Як оживити архівні документи журналістським пером*

Галина ДАЦЮК
журналістка, літературна
редакторка газети «Слово
Просвіти»

© Дацюк Г., 2022

Автор ідеї і виконавець цього цінного видавничого проєкту — відома в Україні журналістка і громадська діячка Галина Дацюк. Разом із краєзнавцем Анатолієм Лукащуком вона збагачує український інформаційний простір досі незваними неймовірними історіями зовсім юних учасниць підпілля Організації Українських Націоналістів у період і по завершенні Другої світової війни. А саме — про жіночу станичну ОУН-УПА волинського села Кордишів на Тернопільщині.

На основі нововіднайдених архівних матеріалів та спогадів очевидців уперше оприлюднено історії дівчат — зв'язкових, санітарок, господарчих, які стали активними учасницями національно-визвольних змагань за Самостійну Україну. Також описано репресивно-каральні заходи радянських силових органів проти учасниць підпілля ОУН, їхніх сімей та осіб, які допомагали ОУН-УПА.

Проблематика книги є досить суголосною з реаліями нинішньої російсько-української війни та її висвітленням у засобах масової інформації.

HOW TO REVIVE ARCHIVAL DOCUMENTS WITH A JOURNALISTIC PEN*

Halyna Datsiuk

Journalist, Literary editor of the newspaper “Slovo Prosvity”

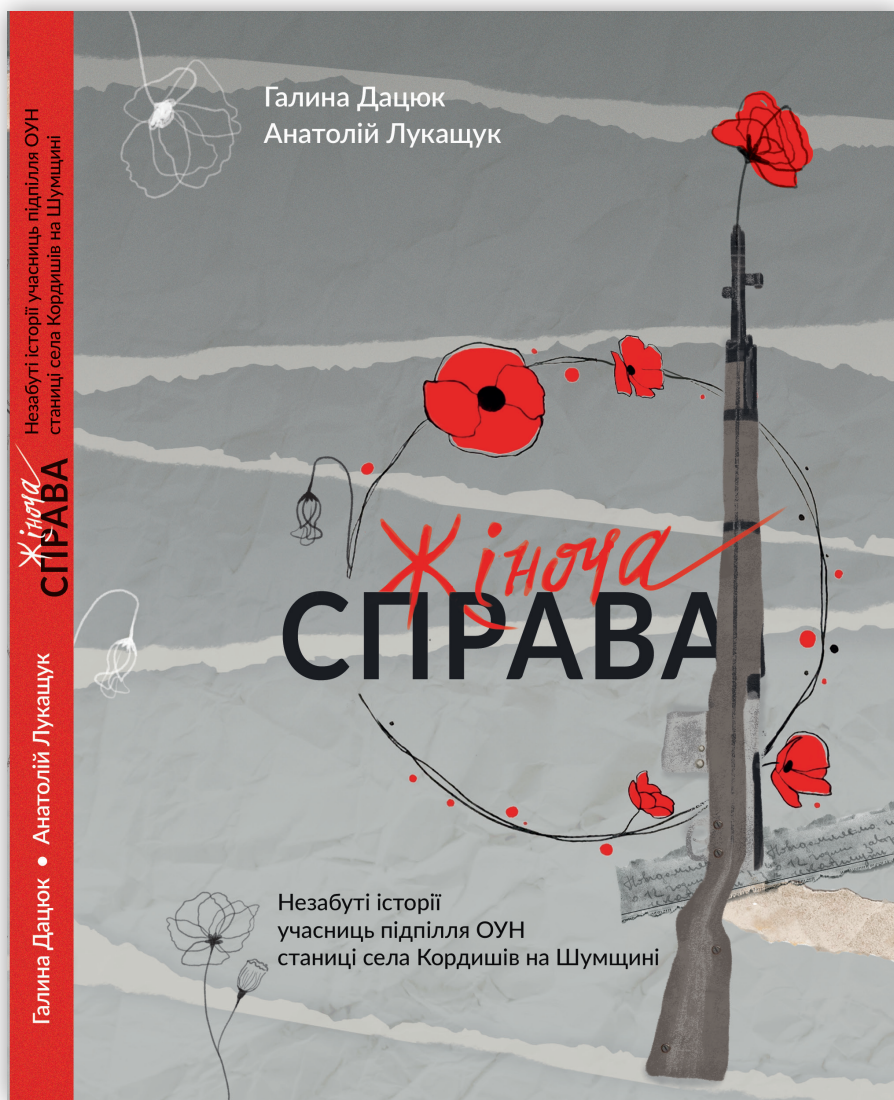
The author of the idea and the performer of this valuable publishing project is a well-known journalist and public figure in Ukraine, Halyna Datsiuk. Together with local historian Anatoliy Lukashchuk, she enriches the Ukrainian information space with the still-unknown incredible stories of quite young members of the underground of the Organization of Ukrainian Nationalists during and after the Second World War. Namely, about the OUN-UPA female stanycha of the Volyn village of Kordyshiv in the Ternopil region.

Based on the newly discovered archival materials and the memories of eyewitnesses, the stories of girls — liaisons, nurses, housekeepers — who became active participants in the national liberation struggle for Independent Ukraine have been made public for the first time. It also describes the repressive and punitive measures of Soviet law enforcement agencies against the OUN underground female members, their families, and persons who helped the OUN-UPA.

The problems of the book are quite consistent with the realities of the current Russian-Ukrainian war and its coverage in the mass media.

* Дацюк Галина, Лукащук Анатолій. Жіноча справа: незабуті історії учасниць підпілля ОУН станиці села Кордишів на Шумщині. Чернівці: Букрек, 2021. 208 с.

Весна у 1946-ому була тепла і рясна. І якби не «зачистки», арешти, не «визволителі», нишпорки, то можна було б раювати у волинській красі, дбати про господарство, мріяти про кохання і власне майбутнє. Та невидимий прес вичавлював свободу і заштовхував душу в пекло. І вона мордувалася у невизначеності. Чи сьогодні прийдуть? Чи заберуть? Чи обминуть? Часом доводилося пересиджувати ніч у когось в клуні чи в лузі. Але такі хованки не рятували, а лише відтягували невідворотність.

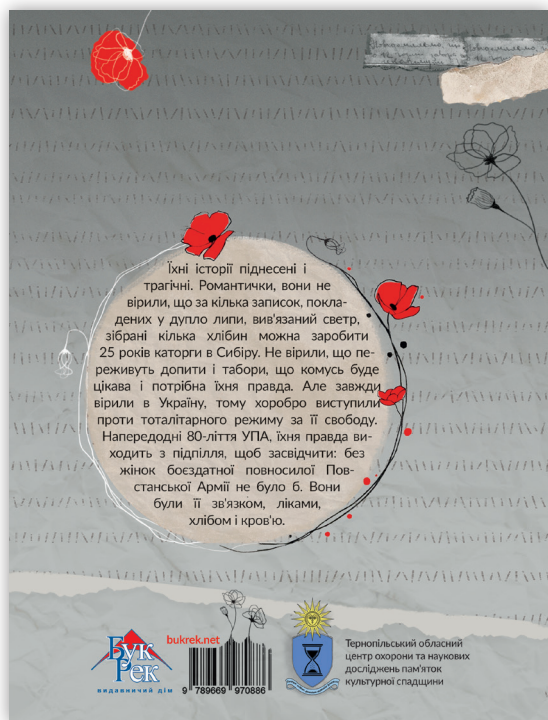
Невідворотне було чітко сплановано більшовицькою системою, яка вдруге зайшла на Волинь. Тисячі і тисячі хлопців і дівчат, які брали участь або були симпатиками національно-визвольного руху під час німецько-радянської війни, тепер заарештовували щодня з блискавичною швидкістю. Цілі села і хутори виселяли з рідних обійсть — від найменшого до найстаршого жителя, «за бандпосібництво». Цинічно ліпилися слідчі справи, до наклепів і обмовлень заманювали слабеньких сексотів і дворушників. Волинь перетворили у великий товарняк, який відвозив із рідних обійсть у сибірську тьму сотні тисяч невинного українського люду. Вродливі села, що споконвіку тут сіяли, молилися, давали лад землі, — тепер лементували, сповнені відчаю і сліз. «Нас визволили, і нема на те ради», — гірко сказав колись про нову окупацію західної України один із наших правозахисників.

Події 75-літньої давності не обійшли Кордишів Шумського району — село на Тернопільщині. І хоч як ретельно, протягом десятків літ, історія замовчувалася і ховалася у страху, але все-таки вийшла на світло. Через нашарування перекручень, забуття і недомовок, проступила правда. Кримінальні справи з архівів СБУ і МВС Тернопільської області, які ми сьогодні оприлюднюємо, відкривають правдиві події і правдивих людей.

Оприявлені документи свідчать, що Кордишів був не на узбіччі, а в осерді визвольної боротьби. Що тут «великої години» працювало підпілля ОУН, утвер-

джувалася армія УПА. Зібравшись із духом, село — юнаки і дівчата — виступило за самостійну Україну і прийняло за це прагнення страшне покарання від більшовицької влади. Через 75–80 років після подій обривки історії укладаються у закінчену сторінку, на якій тепер можна прочитати відповіді на сотні запитань, що досі були нез'ясованими. І для мене особисто теж.

... З дитинства відчувала, що живу, ніби серед двох світів — очевидним і втаємниченим. Видимую була краса на берегах Вілії, старі віль-

хи, пахуча лепеха, сині півники і голубі незабудки у лузі. Смачними і холодними були джерела, вічними ліси, старими люди, красивими тато з мамою. Далекою — гребля з млином, а ще дальшою — церква на горбку у селі. Видимі люди ходили повз нашу хату до храму і до лавки — з-за греблі у село. Ми жили за греблею, де видимо сідало буханцем у небесну піч вечірнє сонце.

«Невидимими» були події, що розгорталися в селі за якийсь десяток літ перед моїм народженням, і про які вічно говорилося стишено. Недомовки свідчили про таємницю, яка мучила всіх, але яку ніхто не збирався ні відкривати, ні пояснювати.

Було не зрозуміло, чому після промовленої татом фрази — «у селі Антонівці», — наступала тиша. «От хлопці т а м були! А катюги село вивезли і церкву спалили». У підручниках не йшлося про спалені храми, навмисне засаджені лісом цвинтарі, примусово вивезені родини. Слово «западна», правда, пролітало серед приїжджих — «всі ви тут бандери», тобто, хижі люди без грама любові в серці. За селами і хуторами Котлярівка, Антонівці, Котячин стояли не лише географічні назви, а якась печать.

Часом взимку до нас приїжджала з Миколаївської області баба Лукія, яка «мусили виїхати» і писала нам листи з адресою: Жовтневий район, совхоз «Прибузький». А де той її брат Петро з Галиною Кляшторною, ніхто знає. «Так і не озвався?» «Ні!»

Любила, коли влітку приїжджала з Осінників Кемеровської області Галя, моя ровесниця. А чому вона народилася аж в Осінниках, невідомо. Галі подобалися червоні маки на наших полях. А я дивувалася, що у Сибірі вони не ростуть.

Мої однокласники з Голибіс були народжені в Магадані. Чому? «Бо батьки Люби Гранюк сиділи». За що? «Були в бандерах». Протиріччя розривали шаблони. Бо я бувала у Любиній родині, бачила її добру приязну маму, чула, яких чудових пісень вони співають і розмовляють чистою українською. Рідні люди, а не бандити. За що їх було судити?

«Людмила Пугачівська теж сиділа, Олі Дацюк мама». За що? «Грипси носила. Їх тоді всіх забрали, молодюсінських, по 16–17 років, діти». Щось не туди віднесла, думалося, бо ми ж теж пишемо записки.

Про пісні, які чула у свята, коли збиралися гості, окрема історія, і я про неї згадувала не раз. За пісню «Україно, Україно, Україно — краю мій / Я за тебе, Україно, муки тяжкії терпів», — батька завжди викликали до Шумського КДБ. І за що, мені було незрозуміло.

Із бодем думалося про розстріляну родину Дацюків, коли було вбито батька, матір і найкращого батькового друга Сашка, 15-літнього. Хто? Розмови моїх тата з мамою зводилися до припущень. «Точно він., як ти думаєш, Ванька?» «Він... Бачили люди на ній кожууха Тетя-

ниного»... За кожуха вбивали? «Кажуть, за те, що був головою сільради. Спеціально підстроїли, щоб люди на наших хлопців грішили». Тут історія розривала не лише шаблони, а й серце. Фотографія двох друзів — з бузком у петлицях, красивих молодих Дацюків — Івана і Сашка — ніяк не передбачала смерті від «бандитської» кулі одного з них. «Баба обгорнула його кожухом, хотіла сховати, вирвали з рук...» Як у чорно-білому кіні крутився перед очима страшний «кадр».

«Федько застрілювався в криївці, щоб у большевицькі лапи не пасти»... На горі, коло Петра, — могила, там лежать... Когось забрали, хтось здав, когось випустили... «Як їх там, бідних катували! І за що, скажи...». Все це осідало на дні душі, входило в плоть.

Із роками ставало зрозумілим, що ці болючі історії торкаються чи не всіх кордишівських родин. Що ці історії простираються з Кордишева аж до Магадана, Сиктивкара, Кемерова, Норильська. Що складають вони окрему сторінку боротьби за незалежність України, наслідки якої кровоточитимуть і водночас підноситимуть дух ще багато літ.

Уперше правда проступила, коли у 2011 році в храмі Покрови Богородиці в селі Кордишів було відкрито криївку, у якій у 43–45 рр. перебували повстанці, і де були віднайдені документи, одяг, листування, накази, книжки, вирізки з газет. Отже, тут не просто переховувалися, а боролися.

«Такого патріотичного піднесення в народі ми ніколи не сподівалися, — напише в книжці «Туди, де бій за волю» курінний Максим Скорупський. — Значить, большевики за двадцять років не вбили в народі патріотизму і любови до своєї держави. Вони його лише приспали і знесли. Кров відгукується на клич боротьби проти ворога. Навіть зневірені в українську справу стають віруючими».

Поруч із чоловіками на боротьбу виступили жінки. «Ми спостерігали, що ті неймовірно важкі життєві умови піднесли українську жінку. Вона стала ще більш самостійною. Вона була політично освічена. В розмові вживала таких слів, яких у нас вживають лише інтелігенти; розмовляючи з нею про нашу боротьбу, чи ідею, треба було вміти говорити толково й вичерпуючо, бо вона політично думає й фразами не задовільняється».

Кордишів перед приходом більшовиків у 1939 жив своїм життям. Оброблені поля, порядок у господарствах. Чисто прибрані в рушниках хати, на стінах образи. Чи не в кожній хаті Почаївська Божа мати. У селі працює Просвіта, молодь ставить вистави, вшановуються дні народження Тараса Шевченка.

«А коли вже фронт знову затріщав і совети удруге зайняли Житомир, головне командування УПА дало наказ приготуватися відділам і організаційній сітці до советської дійсності. УПА має бути готова своєю поставою вирішити долю української державності. Вирішено

було об'єднати патріотичні і націоналістичні сили і зосередитися на усіх можливих засобах боротьби проти більшовиків в умовах окупації. Важливо було використовувати немобілізованих до лав Радянської армії молодих хлопців: охорона, вишкіл, військова підготовка. Налагодження зв'язків, забезпечення продуктами, медикаментами покладалися на жінок.

Віднайдені документи з «Бандерівської скрині» свідчать, що тут, під куполом Покровського храму, «било» потужне джерело інформації. Є припущення, до діяв штаб з 1943–45. Вказівки для ведення роботи в терені датуються 18 липня 1945 року. У цей час вже масово продовжувалися арешти учасниць ОУН. Частина переховувалася, перебуваючи на нелегальному становищі аж до 1946 року і триваліше, про що розповімо згодом.

За даними, які вдалося зібрати за документами кримінальних справ, до ОУН вступило близько 20 дівчат, віком від 14–16 років 1927–1930 рр. народження. Євдокія Олександрівна Пархомюк, Тетяна Володимирівна Дацюк, Тетяна Степанівна Василюк, Людмила Ксенофонтівна Пугач, Галина Данилівна Липко, Тетяна Іванівна Мельничук, Ірина Гаврилівна Пилипчук, Людмила Іванівна Яцук, Галина Василівна Кляшторна, Ганна Флорівна Шергей, Ольга Кузьмівна Липка, Улита Микитівна Бабій, Людмила Омелянівна Липка.

«Проведеним по справі слідством встановлено, що в селі Кордишів Шумського р-ну існує організація ОУН, яка веде активну антирадянську діяльність. Із числа названої організації заарештовані і притягнуті по даній справі обвинувачені, конкретна антирадянська діяльність котрих полягає в наступному. На націоналістичних зборах у 1944 році, травні місяці, в школі два рази говорили не коритися Радянській владі і підтримувати УПА, котра бореться за Самостійну Україну. Там же читали історію України та іншу контрреволюційну літературу» (*Зі слідчих справ*).

Дівчата читали відповідну літературу, вчили напам'ять Декалог українського націоналіста: «Україно, Свята Мати Героїв! Прилинь до мого серця!». Як приймали присягу, вступали в юнацьку ОУН, можемо судити з протоколів допитів заарештованих. Найчастіше відповідних документів не оформлялося, були лише усні розпорядження. «Нам читали антирадянську літературу, закликали саботувати заходи Радянської влади і допомагати УПА».

Що керувало юними людьми?

Думається, і романтична ідея боротьби за щасливе життя, і усвідомлення, що для тебе означає Самостійна Україна. Запалював приклад подруг і вольові накази провідників. Вони й увяйти не могли, що на них чекає від влади, яка незабаром зайде у село, щоб судити неповолітніх романтиків неправедним сталінським судом.

Влітку 1943 було роз'яснено, хто що має виконувати, які обов'язки покладаються на кожну. Основною формою роботи зв'язкових були передачі записок. «Отримувала я по одному, інколи по два грипси, на котрих були надписи: 5/9-Г, 5/8-Д, 5/7-І і так далі, числівник йшов постійний, а знаменник збільшувався до десяти, а що це означає, мені не говорили».

Для конспірації кожна одержала псевдонім, переважно, — назви квіток, рослин чи просто жіночі імена: Оргінія, Півонія, Лілія, Пшениця, Рожа, Маруся, Тополя. «Тепер буду тебе називати тільки по псевдо для конспірації, щоб не знали, яке твоє ім'я насправді, і ти будеш продукти збирати».

«Населення нашого села співчутливо ставиться до УПА, якщо підеш по селу збирати продукти харчування, кожний мешканець обов'язково що-небудь та дасть».

В умовах більшовицької влади у декого виникали сумніви: «Якщо ми в період німецької окупації не зуміли встановити Самостійної Української держави, то зараз її зовсім не встановити». Неодмінно котрась переконливо заперечувала: «Ні, встановимо, і нам потрібно вести таку ж боротьбу з органами Радянської влади, як з окупантами — німцями» (*За матеріалами кримінальних справ*).

Працювали, очевидно, до початку 1946. Із приходом гарнізону одна з учасниць організації пішла до Шумського КДБ з повинною. Щоб вигородити себе, здала подруг, а декого просто обмовила, приписавши того, що не було. Під ті здані імена і прізвища кадебісти катуваннями вибивали свідчення, укладаючи зізнання в «жіночу справу» Кордишівської організації ОУН.

Ми з краєзнавцем Анатолієм Лукщуком взяли справи з відкритих архівів й вирішили їх оприлюднити. Спочатку, окремими фрагментами, в пресі, а згодом — окремою книгою. Розповісти про це вважали за наше покликання.